

SVERRIR TÓMASSON

HVÖNNIN Í ÓLAFS SÖGUM TRYGGVASONAR*

1.

NÆST mistilteini er arfinn illræmdastur allra jurta í íslenskum fornþókmenntum. Það fara að vísu ekki miklar sögur af öðrum grösum í forn-um skáldskap, en ein jurt, hvönnin, hefur þó dregið á eftir sér nokkurn slóða, því að í sögum Odds munks Snorrasonar og Snorra Sturlusonar af Ólafi konungi Tryggvasyni leiðir hún óbeint til falls Ólafs við Svöldur. Í ritum annarra sagnamanna um aðdragandann að þeirri frægu orrustu er ekki á jurtina minnst.¹

Í sögu Odds munks heitir einn af vildarmönnum Ólafs konungs Áki og er kallaður hinn danski. Hann segir konungi frá Þyri, systur Sveins tjúguskeggs Haraldssonar. Hún hafði áður verið gift norskum manni, Birni að nafni. Er frá því greint að hún sitji í göfuglegum ekkjudómi. Sveinn tjúguskegg gengur að eiga Gunnhildi dóttur Búrizleifs Vindakonungs og heitir honum þá Þyri systur sinni til eiginorðs. Búrizleifur er heiðinn og gamall og vill Þyri hann ekki, en Sveinn bróðir hennar sendir hana nauðuga til Vindlands og gerir Vindakonungur 'brullaup til hennar. En svá segja menn at meðan hon var í valdi Búrizleifs kon-

*Ég reifaði fyrst hvannarmál í alvörulitlum pistli, 'Af hvannnjóla einum', sendum Ólafi Halldórssyni í *Ólafskrossi* (Reykjavík 1980), 55–56. Nú verða þessu efni gerð frekari skil. Ég vil hér sérstaklega þakka Ágústi H. Bjarnasyni grasafræðingi fyrir þá vinsemd að lesa þennan pistil yfir í handriti og Guðrúnu Kvaran orðabókarritstjóra sem spurðist fyrir um orðið *graðhvönn* í útvarpsþættinum *Íslenskt mál*.

¹ Norrænir sagnaritarar segja í höfuðatriðum eins frá aðdraganda orrustunnar við Svöldur, sbr. *Ágrip* udg. Verner Dahlerup (København 1880), 38; *Fagrskinna* (*Fgsk.*) udg. Finnur Jónsson (København 1902–3), 82–83, 114–16; 'Historia Norwegiæ' í *Monumenta historica Norvegiæ* udg. Gustav Storm (Kristiania 1880), 116–17. Hér á eftir verður stuðst við útgáfu Finns Jónssonar á sögu Odds munks Snorrasonar, *Saga Ólafs Tryggvasonar* (København 1932). Fylgt er A-gerð (AM 310 4to) þeirrar útgáfu nema annars sé getið og er stafsetning samræmd. Tilvitnanir úr Ólafs sögu Snorra Sturlusonar eru teknar upp úr útgáfu Bjarna Aðalbjarnarsonar í *Íslenskum fornritum XXVI*, 'Heimskringlu' I (*Hkr.*), (Reykjavík 1941).

ungs at hvárki át hon né drakk ok fór svá fram xi daga' (*Saga Ólafs Tryggvasonar*, 144). Búrizleifur lét hana heim fara og fór hún til Falsturs og var þar á búum sínum um hríð, en þar sem hún treystist ekki til að vera þar fyrir bróður sínum, sendi hún menn til Áka, að hann færi á fund Ólafs konungs Tryggvasonar til þess, 'at hann væri henni til hlífðar í móti óvinum sínum' (s. r., 145). Ólafur fer síðan til Danmerkur, hittir Þyri og fastnar hún sig honum þá sjálf með ráði Áka.² Sveinn tjúguskegg, bróðir hennar, hélt heimanfylgju hennar eftir að hún hvarf frá Vindlandi. Þegar Þyri er komin til Noregs aftur með bónda sínum, er í sögunni drepð á þessar eignir með eftirminnilegum hætti og þar kemur hvönnin við sögu:³

En þat mark var til at á þeiri helgu tíð, pálmunnudag, er konungr gekk frá messu þá sá hann einn mann standa fyrir kirkju ok hafði á baki sér mikla byrði af grasi því er vér kllum hvannjóla. Konungrinn rétti til hõnd sína ok vildi reyna þenna sumarávøxt, svá sem hann var þá at sjá með miklum blóma ok algerleik; ok sjá maðr er borit hafði, setr niðr byrðina ok fekk konungi einn hvannjóla. Ok konungr bar hann inn í drykkjustofuna, þar er hirðin var haldin. Hann settisk í hásæti sitt ok skar af hvannjólanum nõkkurn hlut ok sendi dróttningu. Ok hon tók við ok mælti: 'Herra', segir hon, 'í minni hefi <ek> fest, at þá er ek var barn ok mér kómu tenn upp, þá var mér gefit fé, en þat fé skyldi gjalda Sveinn konungr, bróðir minn, með leigum, þá er ek vilda heimta. Nú bið ek yðr, herra, at þér heimtið þetta fé, þá er þér farið suðr til Danmerkr. Ok sjá megi þér, herra minn, hversu mikilla eigna ek missi í Vinð-

² Hvorki nöfnum á fyrri eiginmanni Þyri né fósturföður ber saman í heimildunum. Björn heitir fyrri maður hennar í sögu Odds og er sagður norskur, en Styrbjörn í Fgsk. og er þar talinn sonur Ólafs Svíakonungs. Snorri minnst ekki á hann. Oddur nefnir milligöngumann Þyri og Ólafs Áka, en Snorri kallar þennan fósra hennar Össur Agason. Fgsk. nafngreinir hann ekki. Í Hkr. og Fgsk. fastar Þyri 7 daga.

³ Eignum Þyri er best lýst í Fgsk. Þar er frá því skýrt að Haraldur Gormsson faðir hennar hafi gefið henni eignir á Fjóni, suður á Falstri og Borgundarhólmi. — Sigvaldi jarl sætti þá Svein og Búrizleif og skipti eignum þannig að Gunnhildur Búrizleifsdóttir skyldi fá eignir Þyri í Danmörku, þegar hún giftist Sveini tjúguskegg, en Þyri skyldi fá hennar eignir á Vindlandi, sbr. Fgsk., 81–3. Sjá um þetta efni formála Bjarna Aðalbjarnarsonar, Hkr. I, cxxviii–ix, en þar er gerð rækileg grein fyrir þekktum heimildum Snorra. Texti S-gerðar Ólafs sögu Odds (Stock. Perg. 4to nr. 18) í tilvitnuninni hér að ofan er efnislega samhljóða A, en víkur þó frá í því að þar er gert ráð fyrir að Ólafur Tryggvason hitti Svíakonung.

landi, en engi hefir vald til haft né áræði at heimta mitt fé hér til. Ok þetta hefi ek margan dag grátit hversu hneisulega ek hefi látit mína eign.' Þetta fær konungi mikillar áhyggju ok hugsar hann nú sitt mál (s. r., 185–186).

Premur atriðum í frásögn Odds er vert að gefa frekari gaum: maðurinn gefur Ólafi hvannjólann eftir messu á pálmásunnudag; konungur sker af nokkurn hlut og gefur Þyri sem þiggur hann en snæðir ekki. Um leið og hún fær hluta af hvannstönglinum í hendur, minnst hún á tannfé sitt.

Snorri Sturluson hefur að vísu stuðst við sögu Odds í frásögnum sínum af Ólafi konungi Tryggvasyni í Heimskringlu, en hjá honum fær frásögnin um hvannjólann annan róm, enda vandlegar undirbyggð og jafnframt aðrar heimildir nýttar. Báðir sagnaritarar leggja áherslu á að Þyri hafi ekki viljað búa með heiðnum manni, en Snorri greinir öðruvísi frá aðdragandanum að brúðkaupi Þyri og Ólafs og ber frásögn Heimskringlu þar saman við Fagurskinnu.⁴ Þyri kemur á fund Ólafs í Noregi og með henni er Össur Agason, fósturfaðir hennar. 'Þyri var kona orðsnjöll, ok virðisk konungi vel ræður hennar. Sá hann, at hon var fríð kona, ok kómr í hug, at þetta myni vera gott kvánfang' (Hkr. I, 342). Snorri rekur einnig að fyrsta vetur sinn í hjúskap með Ólafi hafi Þyri jafnan grátið eignir sínar á Vindlandi og kært fyrir bónda sínum að hún hefði ekki 'fjárhlut þar í landi svá sem dróttningu sœmði' (s. r., 343). Hún bað Ólaf stundum 'fögurum orðum, at hann skyldi fá henni eign sína, segir, at Búrizláfr konungr var svá mikill vinr Óláfs konungs, at þegar, er þeir fyndisk, myndi konungr fá Óláfi konungi allt þat, er hann beiddisk' (s. r., s. st.). Vinir Ólafs löttu hann þessarar farar, og hefst því næst hvannarþáttur í sögu Snorra:

Svá er sagt, at þat var einn dag snimma um várit, at konungr gekk eptir stræti, en við torg gekk maðr í móti honum með hvannir margar ok undarlíga stórar þann tíma várs. Konungr tók einn hvannjónla mikinn í hönd sér ok gekk heim til herbergis Þyri dróttningar. Þyri sat inni í stofunni ok grét, er konungr kom inn. Konungr mælti: 'Sé hér hvannjónla mikinn, er ek gef þér.' Hon laust við hendinni ok mælti: 'Stærrum gaf Haraldr Gormsson, en miðr æðraðisk hann at fara af landi ok sækja eign sína en þú gerir nú, ok reyndisk þat þá, er hann fór higat í Nóreg ok eyddi mestan hlut

⁴ Sbr. Fgsk., 115.

lands þessa, en eignaðisk allt at skyldum ok skøttum, en þú þorir eigi at fara í gognum Danaveldi fyrir Sveini konungi, bróður mínum.' Óláfr konungur hljóp upp við, er hon mælti þetta, ok mælti hátt ok svarði við: 'Aldri skal ek hræddr fara fyrir Sveini konungi, bróður þínum, ok ef okkrir fundir verða, þá skal hann fyrir láta' (s. r., s. st.).

Orð Þyri í sögu Odds eru reiðilaus, kurteisleg og drottningu samboðin. Hjá Snorra reiðast bæði. Þyri um leið og hann réttir henni njólan sem hún vill ekki þiggja og það er mikilsvert frávik frá lýsingu Odds, en Ólafur hleygur upp við frýjunarorð hennar. Það er að vísu algengt minni að karlar reiðist eggjan kvenna, en hún ein getur naumast skýrt fyrir nútímalesanda þá heift sem skyndilega blossar upp milli kóngs og drottningar í frásögn Heimskringlu. Þar liggur eitthvað falið að baki. Í þessum tveimur frásögnum er það hvönnin. Hún hlýtur að vera lykillinn að skilningi á atburðinum; báðir höfundar hafa gert ráð fyrir þekkingu eða venjum sem skýrt hafa viðbrögð persónanna fyrir áheyrendum þeirra tíma. Skal ég nú reyna að lýsa þeim atriðum í fornum átrúnaði og mataræði sem varpað geta ljósi á þessi sagnaminni Odds og Snorra.⁵

2.

Ætíhvönn (*angelica archangelica*) var höfð til manneldis á miðöldum, a. m. k. á Norðurlöndum og lögðu menn sér til munns njólan, blöðin og rótina.⁶ Um hvannagarða er getið í Jónsbók og gæti það bent til þess

⁵ Frásögn Ólafs sögu Tryggvasonar ennar mestu er nær samhljóða sögn Snorra, en þar er þó það mikilsverða frávik að atburðurinn verður á pálmásunnudag eins og hjá Oddi Snorrasyni, sjá *Ólafs sögu Tryggvasonar ena mestu* udg. Ólafur Halldórsson II, (København 1961), 199.

⁶ Í sumum grasafæðum er ætíhvönn nefnd *archangelica officinalis*. Stefán Stefánsson telur hana vera algenga jurt víða um land, sjá *Flóru Íslands* (Akureyri 1948), 251. Sjá einnig 12. nmgr. hér á eftir. Í fornum heimildum er sennilega ekki greint milli tegunda; orðið hvönn getur átt bæði við geit- og ætíhvönn, en hina síðarnefndu greindu menn áður í tvær deilitegundir *angelica norvegica* sem í Norgei nefnist 'fjellkvann' og *angelica litoralis* sem nefna mætti bjarghvönn, þar sem hana er einkum að finna í fuglabjörgum og klettum við sjó, sbr. Áskell Löve, *Íslenzkar jurtir* (Kaupmannahöfn 1945), 211. Á norsku nefnist hún 'strandkvann'. Fjallhvönn þekkist úr fornu máli, sjá 'Gátur Gestumblinda' í *Heiðreks sögu* udg. Jón Helgason (København 1924), 65, 70. Sjá bls. 212. Orðin *englajurt* og *englarót* eru að líkindum þýðingarlán, fengin úr dönskum eða þýskum grasalækninga-

að hvönnin hafi verið ræktuð í Noregi og á Íslandi á ofanverðri 13. öld.⁷ Hvönn var einnig ræktuð í klausturgörðum.⁸ Í könnun sem Knut Fægri prófessor gerði í Noregi 1941 og Ove Arbo Høeg styðst við í riti sínu, *Planter og tradisjon*, kom það í ljós að í mörgum fylkjum Noregs

kverum, sjá 50. nmgr. á bls. 216. Orðið *höfuðhvönn* kemur fyrir hjá Eggerti Ólafssyni og hyggur Steindór Steindórsson frá Hlöðum að hann hafi haft latneska nafnið *archangelica* í huga. Sjá um þetta efni Steindór Steindórsson, *Íslensk plöntunöfn* (Reykjavík 1978), 28–29. Steindór telur að *fjallhvönn* sé ætíhvönn, sbr. tilv. rit, 170.

⁷ *Jónsbók* udg. Ólafur Halldórsson (København 1904), 272. Þessi ákvæði segja vitaskuld ekkert til um hvort hvannagarðar hafi verið til á Íslandi í lok 13. aldar. Í Grágás er hins vegar aðeins minnst á hvanntekju og ef hún er gerð í landi annars manns, þá er hún færð til 3 marka útlegðar, sbr. *Grágás* udg. Vilhjálmur Finsen (Kjøbenhavn 1852) Ib, 94; 'Staðarhólsbók' (Kjøbenhavn 1879), 508. Eggert Ólafsson segir að hvannagarðar tíðkist við heimahús á Íslandi, einkum í Rangárvallasýslu og sé þetta gamall siður og vísar hann til laganna um það efni og á sennilega við *Jónsbók*. Sjá *Reise igiennem Island* (Sorøe 1772), 939–940. Skúli Magnússon segir í 'Beskrivelse af Gullbringu og Kjósar sýslur (1785)', að hvönn vaxi í görðum á Bessastöðum, í Viðey og Nesi, Reykjavík og Keflavík og víðar, sjá *Bibliotheca Arnarnæana* IV (København 1944), 34. Þorvaldur Thoroddsen hefur tínt til margvíslegan fróðleik um hvannagarða á síðari öldum. Hann segir að þeirra sé oft getið í þulum og talsháttum og nefnir: 'Alt skal eg gera það sem mér er bannað, hlaupa bæði austur og vestur til hvannagarðamanna.' Þá minnst Þorvaldur á að 1782 hafi danska stjórnin heitið verðlaunum fyrir stærstu hvannagarða við sveitabæi og Björn Halldórsson hafi ræktað hvönn í Sauðlauksdal. Á seinni hluta 19. aldar voru hvannir ræktaðar í nokkrum görðum í Reykjavík og til er prentaður leiðarvísir um ræktun hvannar, sjá *Lýsingu Íslands* IV (Kaupmannahöfn 1922), 89–90, 243–246. Jónas Jónasson frá Hrafnagili segir að hvannagarða sé getið á suðausturlandi á 18. öld en telur síðar í sama riti að sú ræktun hafi lagst niður, sjá *Íslenzka þjóðhætti* (Reykjavík 1934), 41, 95.

⁸ Olía sú sem er í rótinni er enn í dag notuð í munkavín svo sem Bénédictine og Chartreuse, sbr. George Usher, *A Dictionary of Plants Used by Man* (London 1974), 47. Athyglisvert er það sem Ove Arbo Høeg tekur upp eftir heimildarmönnum úr eygni Selju: 'På sydsiden av Seljeøya ligger et område som kalles Heimen, en flate rett mot syd, i ly for nordenvind og trekk fra havet, meget lunt. Vi har ansett det for utvivilsomt at beboerne av klostret, 20–30 min. borte, har brukt dette stedet til dyrkning av urter som neppe ville trives på det langt mer værharde område rundt klosteranlegget. Der vokser bl. a. vill humle, akeleie, og kvanne.' *Planter og tradisjon* (Oslo 1974), 206. Um klausturgarða hér á landi er því miður ekkert kunnugt og væri ómaksins vert að hyggja að því hvort einhver kryddgrös vaxa enn á þeim stöðum sem fyrr voru klaustur, ef ræktunartilraunir Vísa-Gísla hafa ekki spillt fyrir rannsóknum eins og t. d. á Munka-Þverá. Um aðrar nytjajurtir fornar má fræðast í grein Guðrúnar P. Helgadóttur, 'Laukagarðr', *Specvlvm norroenvm* (Odense 1981), 171–184.

könnuðust gamlir menn þá við hvönnina bæði sem garðjurt og villigras og greindu í sundur eftir bragði og stöngulgerð.⁹ Víða í Noregi lögðu menn sér einnig til munns geithvönn eða öðru nafni snókahvönn¹⁰ ('geitla, snókla, snókur', *angelica silvestris*). Þar var siður að skera hvönnina í júní, helst fyrir Jónsmessu, og voru það einkum ungir menn sem það gerðu. Þeir fóru á fjall seint á laugardögum og komu heim að morgni sunnudags með byrðar stórar og seldu fyrir kirkjudyrum eða á markaðstorgi.¹¹ Þessi lýsing á þjóðháttum kemur furðuvel heim við frásögn Odds og Snorra og betur en íslenskar venjur sem þekktar eru.

Eins og í Noregi var það algengt hér á landi að hvönnin væri skorin þar sem hún óx villt. Fræg er frásögn Flateyjarbókar af hvannskurði þeirra fóstbræðra, Þorgeirs Hávarssonar og Þormóðar Kolbrúnarskálds í Hornbjargi (*Flateyjarbók*¹ II, 159). Í máldögum frá 14., 15. og 16. öld er hvannskurður talinn til hlunninda og í Búalögum er fjórðungur hvannar metinn á eina alin.¹² Örnefni, þar sem stofninn er *hvannar-* eða *hvanna-* benda einnig til þess að jurtin hafi verið í miklum metum og nytjuð sem matjurt. Á suðausturlandi tíðkaðist það allt fram á 19. öld að grafa upp hvannarætur; var það kallað að fara á rófartfjall og gert að hausti. Njólinn var hins vegar eins og í Noregi skorinn snemmsumars.¹³ Eggert Ólafsson segir að hann hafi í Breiðafirði verið borðaður nýr 'som Salat, med ferskt Smør, oven paa Fisk', en sunnanlands hafi rótin verið geymd í mold ('i Muld') um veturinn og hafi þá verið etin með

⁹ Í Noregi virðist svo sem menn hafi ekki lagt sér til munns bjarghvönn heldur aðeins fjall- og garðhvönn sem ræktuð var við heimahús, sjá Høeg tilv. rit, 202, 206. Í Englandi er ætihvönn talin innflutt garðjurt, sbr. Richard and Alastair Fitter, *The Wild Flowers of Britain and Northern Europe* (London 1980), 160.

¹⁰ Sbr. Høeg tilv. rit, 219–222. Sjá einnig Edmund Launert, *Edible and Medicinal Plants of Britain and Northern Europe* (London 1981), 101–102. — Af þeim orðum sem notuð voru um geithvönn, virðast *geitla* og *snókur* vera elst. Þau koma fyrst fyrir hjá Gísla Oddssyni í 'De mirabilibus Islandiae', *Islandica* X, 66–67 og er svo að sjá að hann eigi einungis við ræturnar. *Geitlu* telur hann vera eitraða. *Snókur* virðist þó vera haft um jurtina alla ef marka má orðabók Jóns Ólafssonar úr Grunnavík, sjá 44. nmgr.

¹¹ Sbr. Høeg tilv. rit, 209–210.

¹² *Íslenzkt fornbréfasafn* III, 515, V, 262 (Árskógur á Árskógsströnd); IV, 748, VII, 196 (Núpur í Núpsdal, Vestur-Húnavatnssýslu); VIII, 517 (Sauðlauksdalur); XV, 578 (Álftamýri í Dýrafirði), 582 (Selárdalur í Arnarfirði); sbr. *Búalög* (Reykjavík 1915), 23; sbr. Høeg, *KLNM* IX, 535.

¹³ Jónas Jónasson tilv. rit, 95; Þorvaldur Thoroddsen tilv. rit, 243–255.

mjólk, flautum ('Fløyter') og smjöri.¹⁴ Ein merkilegasta heimildin um neyslu hvannaróta og trú á lækningamátt þeirra er í bréfi Brynjólfs biskups Sveinssonar til Bjarna Einarssonar eldra 6. maí 1675.¹⁵

Rótakvartelið úr Kolmúlafjalli bið eg yður mér senda vel umbúið í þurri mold. Þær skulu ei eiga að grafast undir berum himni, né undir hann komast, og eigi heldur með berum höndum úr jörðunni grafast. Eg veit ei nema þær verði mér að heilsubót. Moldin vilda eg tekin væri úr þeim sama stað sem rótin grær, en ekki annarsstaðar. Hún skal og ekki eiga að grafast né snertast með berum höndum. Vilda eg hún væri tekin í öndverðum gróandanum, en ekki þegar gróður er mikill kominn, því rætur dofna þá grösin vaxa.

Jónas Jónasson frá Hrafnagili skýrir svo frá að leggirnir hafi verið etnir nýir eða með súrmjólk og rjóma. Hann telur þó að á Norðurlandi hafi hvannir ekki verið etnar: 'var sagt að þær ærðu upp í manni sult'. Hið sama hefur Høeg eftir norskum heimildarmönnum.¹⁶ Í *Íslenzkum þjóðháttum* er bætt við neðanmáls tilvitnun til Þjóðverjans Thiene-manns sem ferðaðist um Ísland árið 1821. Hann skýrir frá því að hvannir hafi verið etnar við Mývatn.¹⁷ Í Norður-Noregi var hvönnin á síðari öldum nytjuð á svipaðan hátt og Íslandi, bæði með Löppum og Norðmönnum og gæti það verið vísbending um hvernig hennar var neytt á miðöldum.¹⁸

Elsta norræna heimildin um hvönn, önnur en Ólafs saga Odds munks Snorrasonar, er talin ættuð úr heimahögum Þyri drottningar. Danski kanúkinn Henrik Harpestræng, sem var samtímamaður Snorra Sturlusonar og var í Hróiskeldu (d. 1244), er sagður vera höfundur tveggja lækningakvera. Annað þeirra er á forndönsku og samkynja texta er að finna í íslenskum, norskum, sænskum og þýskum handritum.¹⁹ Hitt er

¹⁴ *Reise igiennem Island*, 429, 943.

¹⁵ 'Úr bréfabókum Brynjólfs biskups Sveinssonar', *Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga* XII útg. Jón Helgason (Kaupmannahöfn 1942), 306–307.

¹⁶ Jónas Jónasson tilv. rit, 40. Sbr. það sem Høeg hefur eftir norskum heimildarmönnum: 'ein vert svolten av å ete kvanne . . .' 'Når dei fór på kvanntur, vart det gjerne sagt at dei måtte ha dugleg niste med. Ein vart så svolten når ein åt kvann', tilv. rit, 211.

¹⁷ Jónas Jónasson tilv. rit, 41.

¹⁸ Høeg tilv. rit, 208.

¹⁹ *Harpestræng* ('Gamle danske urtebøger, stenbøger og kugebøger') udg.

á latínu og hefur af síðari tíma mönnum verið kallað *Liber herbarum*.²⁰ Í því riti kennir áhrifa frá læknskólanum í Salerno.

Í *Liber herbarum* er talið gott að bera hvannarót á sér sem vörn gegn hvers konar galdri og áhrinsorðum. Soðin átti hún að lækna hósta og soðið mauk úr hunangi og hvönn græddi bit óðs hunds.²¹ Høeg skýrir aftur á móti frá því að í Noregi hafi það verið talið gott ráð gegn smitandi sjúkdómum að tyggja hvannarót, enda hafi hún verið tuggin í svartadauða. Hann segir þetta ráð vera þekkt bæði úr lækningabókum lærðra manna og leikra.²² Njólinn var líka talinn meðal gegn skyrbjúg, en helst átti eta hvönnina fyrir Jónsmessu, ef hún átti að gagna sem meðal. Bæði Lappar og Norðmenn tuggðu rótina eins og skro og nefnir Høeg dæmi um það frá þessari öld.²³ Just K. Qvigstad greinir einnig frá því að Lappar hafi notað hvönn við margs konar kvillum og hafi þeir haft njólann uppi í sér til að varna veikindum.²⁴

Poul Hauberg, útgefandi *Liber herbarum*, fullyrðir að hvannar sé einungis getið sem lækningajurtar í norrænum miðaldaritum; hún sé ekki nefnd á nafn hjá klassískum grasafræðingum eða miðaldahöfundum.²⁵ Hann nefnir líka að kaflann um hvönnina í ofangreindri bók sé ekki að finna annars staðar í fræðum Harpestrængs. Hann telur að kaflar úr *Liber herbarum* hafi verið þýddir á þýsku, en almennt komi

Marius Kristensen (København 1908–20). Íslensku handritin eru m. a. AM 655 XXX 4to, AM 194 8vo, hið fyrra var gefið út af Konráði Gíslasyni í *Fire og fyrretyve prøver* (Kjøbenhavn 1860), 470–475; AM 434 a 12mo, gefið út af Kr. Kålund, *Den islandske lægebog* (København 1907); AM 194 8vo, gefið út af Kålund í *Alfræði íslenzk I* (København 1908), 61–77; loks er Royal Irish Academy 23 D 43, gefið út af Henning Larsen, *An Old Icelandic Medical Miscellany* (Oslo 1931). Norsk hafa verið talin AM 673 a 4to, AM 696 I 4to. Sjá og John Kousgård Sørensen, *KLNM XI*, 76–79, Gundolf Keil, *Verfasserlexikon 3* (Berlin 1981), 475–479.

²⁰ Sbr. *Liber herbarum* udg. Poul Hauberg (København 1936). Um Harpestræng og verk hans má fræðast þar á bls. 10–17. Menn eru ekki á einu máli um uppruna *Liber herbarum*. Gundolf Keil telur að þessi latneska lækningabók eigi rót sína að rekja til Suður-Þýskalands, sjá Keil tilv. rit, 479.

²¹ *Liber herbarum*, 110–112.

²² Høeg tilv. rit, 213–214; sami höfundur, *KLNM IX*, 534–535.

²³ Høeg nefnir það líka að þurruð hvannarót hafi verið reykt sums staðar í Noregi, sbr. tilv. rit, 211–212.

²⁴ Sbr. *Lappische Heilkunde* (Oslo 1932), 211–212.

²⁵ Tilv. rit, 20.

hvönn fyrst fyrir sem lækningajurt í grasaskráum og lækningakverum frá 15. öld.²⁶

Annar Dani, húmanistinn Henrik Smith (um 1495–1563) kemur mjög við sögu grasalækninga á Norðurlöndum. Hann gaf út nokkur grasalækningakver og höfðu þau mikil áhrif.²⁷ Smith studdist við þýsk og latnesk grasa- og lækningakver en bætti við á að giska 250 dönskum plöntutegundum í flokk lækningajurta.²⁸ Af þeim athugasemdum sem með fylgja er ljóst að sumar þeirra hefur hann þekkt af eigin reynslu. Smith telur hvannarseyði vera gott meðal við tannverk.²⁹

Pegar frá er talinn vitnisburður Brynjólfs biskups hér að framan mun ein elsta íslenska heimildin um lækningamátt jurtarinnar vera í Gandreið séra Jóns Daðasonar, samtímamanns Brynjólfs, en þar segir svo:

Angelica, hvönn, hennar lauf burtfælir flær
(ÍB 35 fol., 83r.22; sbr. JS 81 4to, 47v.24–25).

Í riti Jóns lærða, *Um nokkrar grasanáttúru*, er minnst á allmörg grös og lækningamátt þeirra, m. a. hvönn. Rit þetta er óprentað. Það er varðveitt í eiginhandarriti Jóns, JS 401 4to, tileinkað Brynjólfi biskupi Sveinssyni, og Stock. Papp. fol. nr. 64, sem er uppskrift Jóns Eggertssonar. Hún er frábrugðin eiginhandarriti Jóns lærða og verður ekki skorið úr því með vissu hvort að baki liggur annað rit Jóns lærða eða umframefnið sé samið af Jóni Eggertssyni.³⁰ Jón lærði telur að hvannarót, bleytt í ediki, sé góð við pestum. Í JS 401 4to er ekki minnst á tannverk en í Stock. Papp. fol. nr. 64 er svofelld klausa:³¹

²⁶ S. r., 159.

²⁷ Fyrsta lækningabók Smiths kom út í Malmö 1536, en grasalækningakver hans, *Een Skøn. loestig. ny vrtegaardt*, var prentað fyrst í Malmö 1546 og kom út í nokkrum útgáfum. 14 árum eftir dauða Smiths var ritsafn hans gefið út undir nafninu *Henrik Smiths Lægebog I–VI* (Kjöbenhavn 1577). Var hún síðan margsinnis gefin út að hluta eða öll og ljósprentuð var hún í Kaupmannahöfn 1976 með eftirmála eftir Anna-Elisabeth Brade.

²⁸ Sjá Brade, eftirmála við *Lægebog*, 19.

²⁹ *Lægebog* VI, 54v.

³⁰ Sjá um þetta efni inngang Bjarna Einarssonar að 'Munnmælasögum 17. aldar', *Íslensk rit síðari alda* 6, lxii–lxvii; Einar G. Pétursson, 'Rit eignuð Jóni lærða í Munnmælasögum 17. aldar,' *Afmælisrit til Steingríms J. Þorsteinssonar* (Reykjavík 1971), 42–53. Sjá einnig ritgerð sama höfundar, 'Við ásókn ljúflings' *Maukastaella* (Reykjavík 1974), 12.

³¹ Í AM 701 b 4to, 17. aldar hdr., er á bls. 27–28 svo talið, að hvannarsafi hreinsi burt óhreinindi úr holum tönnum.

Vid Tann verk. þuo þær í heitu Edike, Item Et huannarætur, og lát nockud af þeim í tannholurnar (bls. 131).

Olavius minnst á nytsemi hvannar í Urtagarðsbók sinni og telur hann að geitlufræ, borið í höfuð manns, dugi vel við óværu.³² Eldri er þó lýsing Þorsteins Magnússonar á Skammbeinsstöðum sem prentuð er í Sýslulýsingum 1744.³³ Hann segir að hvannarót, sett út í brennivín, sé góður drykkur við brjóstkvefi; hann komi blóðinu á hreyfingu, styrki maga, hjarta og lifur. Nokkrum árum síðar en Urtagarðsbók Olaviusar kom út, voru Grasnytjar Björns Halldórssonar prentaðar.³⁴ Björn segir m. a. svo um gagn jurtarinnar:

Rótina má í edik leggja, þurrka hana síðan aftur, og bera hana oft að vitum sér, eður hafa bita af henni undir tungurótum; það segja menn gott í móti óhollu og vondu lofti; eins að drekka edik af henni. — Rótin styrkir maga, eyðir vindi, drepur orma í þörmum, góð við síðusting og gömlum hósta, brjóstveiki og tannverki, þegar hún er tuggin (*Grasnytiar*, 104).

Það er hugsanlegt að Björn hafi haft stuðning af lækningakverum sem áttu rót sína að rekja til Harpestrængs eða Henriks Smiths.³⁵ Hann tekur fram í formála að hann hafi stuðst við erlendar bækur en því miður nefnir hann þær ekki þar. Hann segist hafa tekið meira en helming efnisins 'af minni eiginni, granna minna og annara merkra manna

³² *Íslensk Urtagarðs Bok* (Kaupmannahöfn 1770), 67.

³³ *Sýslulýsingar 1744–1749* útg. Bjarna Guðnasonar (Reykjavík 1957), 54. Hvönnin er í því riti ýmist nefnd með mat- eða lækningajurtum, sbr. bls. 4, 31, 84, 112, 184, 190 (en þar er tekið fram að enginn noti hana), 267. Skúli Magnússon skýrir frá því að hvönn vaxi villt á heiðum og fjöllum, en sé lítið notuð, sbr. 'Forsøg til en kort beskrivelse af Island (1786)', *Bibliotheca Arnamagnaæana V* (1944), 41. Í sóknalýsingum frá 19. öld er hvannar oft getið og má nefna sem dæmi að í Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsýslu, *Snæfellsnes III* útg. Svavar Sigmundsson og Ólafur Halldórsson (Reykjavík 1970) er hún á 301. bls. kölluð heilsubótargras. Í *Lækningabók Jóns Péturssonar* (Kaupmannahöfn 1834) er jurtin nefnd *brjósthvönn*. Við það nafn kannast meðhöfundarnir, Sveinn Pálsson og Jón Þorsteinsson, ekki og telja eyfirskt. Steindór Steindórsson telur nafnið dregið af lækningamætti jurtarinnar, sbr. *Íslensk plöntunöfn*, 29.

³⁴ *Grasnytiar* (Kaupmannahöfn 1783).

³⁵ Hann hefur m. a. stuðst við sænsk og norsk grasfræðirit eftir Linné og Gunnerus og má vera að þaðan hafi hann fengið ýmsan fróðleik, þó að hann vísi ekki til hans í hvert skipti. Í annarri útgáfu Grasnytja (Akureyri 1983) er að finna skrá eftir Helga Hallgrímsson um tilvísanir Björns í fræðirit.

reynslu' (s. r., 4). Hann bætir við síðar í formálanum að séra Jón Daðason og Daði Steindórsson og fleiri hafi talið upp urtir úr 'þýðskum og latínskum bókum' (s. r., 4) og hafi þau grös aldrei á landinu þekkt. Það er athyglisvert við póst Björns að hvannarót á að tyggja við tannverk og ber því læknisráði ekki illa saman við það sem stóð í uppskrift Jóns Eggertssonar af riti Jóns lærða sem vitnað var í fyrr.

Hvönnin er að vísu ekki alnorræn jurt. Ætíhvönn vex villt við sunnanvert Eystrasalt og í Risafjöllum í Póllandi. Í alfræði Bächthold-Stäubli er frá því skýrt að hvönnin hafi verið garðjurt í Þýskalandi á 14. öld og þar kemur einnig fram sá fróðleikur sem hafður var hér fyrr eftir Høeg að hvannarót hafi verið lögð undir tunguna á mönnum þegar drepsóttir gengu yfir, og greint er eftir 16. aldar bók að rötin sé góð gegn galdri, pestum og eitri. Hjá Birni Halldórssyni heitir slíkt óhollt loft. Þýskar heimildir herma og að hvannarót lögð í vatn hafi verið notuð til munn- og tannhreinsunar.³⁶ Aðrar tegundir hvannar hafa verið notaðar sem krydd og til lækninga bæði í Asíu og meðal indíána í Ameríku og gæti það bent til þess að neysla hennar hafi verið alþekkt og ekki bundin við norðlæg lönd.³⁷

Það kemur hvergi beinlínis fram í fornum heimildum að menn hafi haldið að hvönnin hafi haft í sér dulinn frjósemismátt. Athyglisvert er þó að í alkunnri gátu Gestumblinda í Heiðreks sögu geta hvannir tvær á fjalli hvannkálfr nokkurn og eru fá dæmi um slíkan getnað:

‘Hverjar eru þær rýgjar
á reginfjalli,
elr við kván kona;
mær við meyju
mög of getr
ok eigut þær varðir vera?
Heiðrekr konungr
hyggðu at gátu!’ (*Heiðreks saga*, 70 sbr. s. r., 65).

Skyld þessari gátu um hvönnina er önnur sem varðveist hefur í 16. aldar handriti, AM 687 b 4to, en Ólafur Halldórsson hyggur að eigi röt sína að rekja aftur til 12. eða 13. aldar.³⁸ Gátan hljóðar svo:

³⁶ Sbr. Max Baldinger, 'Aberglaube und Volksmedizin in der Zahnheilkunde', *Volksmedizin* hrsg. Elfriede Grabner (Darmstadt 1967), 187.

³⁷ Sbr. Usher tilv. rit, 47.

³⁸ Sbr. grein Ólafs Halldórssonar, 'Því flýgur krákan víða', *Fróðskaparrit* 18

Moggr er sá hinn nítjándi
 er elsk fyrir móðurknjám,
 ok er í fótaskjóli fæddr.
 Vígnyrum sínum
 ef verðr viljugr gamall
 kokar hann í ennitt upp;
 eistum sínum
 kastar hann á alla vega
 ok getr af því börn ok buru (*Fróðskaparrit* 18, 241).

Í báðum gátum er hvannkálfur nefndur mögur. Til skýringar skal þess getið að *vígnýra* merkir eista, *fótaskjól* mun vera eins konar hosa og er þá líklega átt við blaðslíðrið, en so. að *koka* merkir hér að elgja upp. Höfundur þessarar gátu hefur fært sér í nyt líkindi milli vaxtar jurtarinnar og karlmanns og má vera að einhver átrúnaður leynist að baki, því að síðar kemur fram að menn trúa því að sá sem ber á sér hvönn, muni verða elskaður af öllum. Á 16. öld þekktist það að ætíhvönn sé notuð sem meðal við kyndeyfð og er það einnig kunnugt meðal Lappa.³⁹ Það kemur fram hjá Olavíusi og Birni Halldórssyni að hvannarót átti að 'flýta fyrir fóstri'.⁴⁰ Á síðari öldum var jurtin þekkt í Noregi sem frjósemdartákn; við hjónavígslu á Voss skyldu brúðhjónin tilvonandi ríða til kirkju með hvönn í fangi og skyldi hvönn brúðgumans vera nokkru stærri en brúðarinnar.⁴¹ Um slíkan sið er ekki kunnugt hér á landi, en vera má að leifar slíks átrúnaðar felist í orðinu *graðhvönn*, *graðhvannarleggur*, *-njóli*, sem kemur fyrir í rit- og talmáli á 19. og 20. öld.⁴² Hvönnin er ein fljótsprottnasta vorjurtin og gæti það

(1970), 236–238, 252. — Richard Perkins telur hugsanlegt að orðið *hjálmלאက* (*hálmלאက*) sem kemur fyrir í Flóamanna sögu eigi við einhverja hvannartegund, sjá 'The Dreams of Flóamanna Saga', *Saga-Book XIX* (1975–76), 231.

³⁹ Sbr. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* hrsg. Hanns Bächtold-Stäubli (Berlin 1929–1930) II, 840–41.

⁴⁰ *Urtagarðsbok*, 67; *Grasnyttar*, 104.

⁴¹ Sjá Nils Lid, *Joleband og vegetasjonsguddom* (Oslo 1928), 208; Høeg tilv. rit, 215–216. Í Noregi hefur einnig þekkt að hvannarót væri notuð sem frjóvgunarmedal handa kúm, sbr. Høeg, s. r., s. st.

⁴² Í ritmáli kemur þetta orð fyrst fyrir í Þórðar sögu Geirmundssonar eftir Benedikt Gröndal, *Ritsafn II* (Reykjavík 1951), 87. Halldór Laxness hefur notað orðið *graðhvannarnjóli* margoft í ritum sínum, en einna kunnust mun frásögnin af þeim fóstbræðrum Þorgeiri og Þormóði í Hornbjargi, sbr. *Gerpla* (Reykjavík 1952), 155–156. Þessi dæmi eru úr forum Orðabókar Háskólans. Úr talmáli hef

ásamt ofangreindu nafni ýtt undir hugmyndir manna um frjósemi hennar. Upphaflega hefur þó þessi fyrri liður, *grað-*, einungis höfðað til vaxtar jurtarinnar.⁴³

Af grasalækningakverum var ljóst að fyrri tíðar menn gerðu ekki ávallt greinarmun á geitlu og ætihvönn. Eins og fram kom hér fyrir nefndist geitlan öðru nafni snókahvönn eða snókla, en í Orðabók Jóns Ólafssonar úr Grunnavík heitir hún *snókur* og telur hann hana óhæfa til átu.⁴⁴ Orðið *snókur* kemur fyrir í fornu máli og er talið merkja, 'snute, nesevis, listig person'.⁴⁵ Í nútímamáli merkir það totu sem gengur út úr öðrum stærri hlut. Steindór Steindórsson frá Hlöðum telur tvímælalaust að snóksnöfnin vísi til rótar geithvannarinnar.⁴⁶ Orðið kemur einnig fyrir í ornefnum; Snóksdalur er alþekkt nafn. Ósagt skal hér látið hvort sú nafngift lýtur að lögun dalsins eða jarðargróðri. Aftur á móti er að þessum dal og einum kunnasta íbúa hans, Daða Guðmundssyni, vikið í kersknivísu sem eignuð er Jóni Arasyni. Það er engin tilviljun að þar er notuð mannkenning, þar sem kenniorðið er geithvönn.⁴⁷

ég fengið tvö dæmi úr Grímsnesi og telur annar heimildarmaðurinn að orðið merki venjulega hvönn, en hinn að *graðhvönn* hafi verið notað um hvönnina á haustin, þegar leggurinn var orðinn gildur og stökkur; hann karlkenndi jurtina og talaði um *hann hvönnin(n)*. Ég þakka Guðrúnu Ásu Grímsdóttur sagnfræðingi fyrir þessa vitneskju, en hún spurði sveitunga sína í Grímsnesi um þetta orð. Við fyrirspurn Guðrúnar Kvaran í þættinum *Íslenskt mál* 19.10. 1983 fengust svör af Suður- og Vesturlandi, en engin af Norður- og Austurlandi. Algengast var að *graðhvönn* væri haft um hávaxna hvönn, mittisháa eða hærri. Á Vestfjörðum þekktist það að orðið væri notað um jurtina þegar hún bar fullþroska frá og eyfellskur heimildarmaður kannaðist einnig við þá merkingu, en hann taldi þó að *graðhvönn* væri geitla. Á Ströndum var orðið hins vegar haft um bambusstangir sem rak á fjörur.

⁴³ Sbr. önnur orð um stórvaxin dýr svo sem *graðskata*, *graðýsa*.

⁴⁴ Í Orðabók Jóns í seðlasafni Orðabókar Háskólans stendur undir *snookr* (*snókur*): 'm. dicitur et qvædam species Angelicæ, qvi non est esui aptus.'

⁴⁵ Sjá IV. bindi orðabókar Fritznars undir *snókr*.

⁴⁶ *Íslensk plöntunöfn*, 28.

⁴⁷ Hér er fyrsta línan prentuð upp eftir Fitjaannál, *Annálar 1400–1800 II* (Reykjavík 1927–1932), 61. Fitjaannál hefur sameiginlega með *AM 236 4to* les-háttinn grimm¹ grönn; sbr. *Íslands Árbækur IV* (Kaupmannahöfn 1825), 59, en þar stendur *grunn* og er það sennilega lestrarvilla. Geitar¹ Geita, *Bisk.* II, *AM 236*. Síðari hluti vísunnar hljóðar svo í Fitjaannál og hjá Espólin: 'þoldu ekki þegnar vel (þoldi ekki þjóð gild, *AM 236 4to*)/þetta hrópið Dalaglöp/lóru af stað með fjölda her/ og fengu með sér margan dreng.

Geitar hvanna grimmi rót
 galar hátt í Snóksdal,
 heyrðust hennar heimsk orð
 hörð, allt í Eyjafjörð;
 firnin þessi falsgjörn
 fjöllin gjörðu skelfd öll,
 drjúgum mest varð digr raust
 og dvergmaál í Breiðuskál (*Biskupa sögur* II, 578).

Þessi vísa hefur stundum verið skýrð svo að þar sé vikið að Ingvaldi Árnadóttur fylgikonu Daða og bústýru hans á Sauðafelli,⁴⁸ en ekki stenst sú skýring, því að greinilega er átt við Daða sjálfan; hann er *geitar hvanna grimmi rót*. Það er sennilegt að kenningin hafi verið valin vegna þess að Daði var kenndur við Snóksdal, en það er erfitt að verjast þeirri hugsun að höfundur og áheyrendur hafi verið kunnugt um að hvönn var talin auka kyngetu manna eða a. m. k. þekkt lögun rótarinnar og er þá sneitt grófliga að kvennamálum Daða.

3.

Ljóst er af þessum fróðleik að hvönnin hefur verið þekkt sem lækningajurt um alla norðanverða Evrópu. Það verður ekki séð af heimildunum hvort sá átrúnaður sem menn höfðu á jurtinni við sunnanvert Eystrasalt og í Þýskalandi sem og norður í Lapplandi sé frá norrænum mönnum runninn eða sé upphaflega eins konar finnagaldur meðal norrænna manna og hafi síðan borist suður á bóginn með þeim. Neysluvenjur Lappa, Íslendinga og Norðmanna á síðari öldum benda til þess að sá siður að tyggja rótina sé gamall og það hafi meðfram verið gert til þess að hreinsa tennurnar.⁴⁹ Sé þetta haft í huga skilst orsakasambandið í

⁴⁸ Þá skýringu er að finna neðanmáls í *Biskupa sögum* II, 578 og er þar vísað til Espólíns (*Ættartölubók* 5318), sem segir vera sneitt að Daða og fylgikonu hans. Hannes Þorsteinsson telur erindið þó vera ort um Daða, sbr. *Annálar* II, 61. Steindór Steindórsson telur vísuna eiga við fylgikonu Daða, sbr. *Íslensk plöntunöfn*, 28.

⁴⁹ Mér hefur ekki tekist að rekja til erlendra lækningabóka þann fróðleik sem fram kemur í Stock. Papp. fol. nr. 64 og Jón Eggertsson eignar Jóni Guðmunds-syni lærða og fólgin er í lækningu tannverks. Simon Paulli telur t. d. gott að tyggja hana gegn andremmu, sbr. *Lægeplanter og trolldomsurter* eftir Harald Nielsen (København 1969), 233. Það er hugsanlegt að læknisráðið sé upphaflega norrænt. Þetta efni er ókannað og benda má strax á að Jón lærði virðist kannast

frásögn Odds munks af hvannjólanum. Tannfé kemur upp í huga Þyri um leið og hún sér jurtina. Það er að vísu hugsanlegt að hjá Oddi hafi hvönnin verið kristilegt tákni; latneskt heiti hennar er *angelica*,⁵⁰ engiljurt, en Oddur mun hafa diktað sögu sína á latínu. Þá væri hvönnin engilstákn, send Ólafi á pálmasunnudag, en á orrustuna við Svöldur mætti líta sem píslarvætti Ólafs Tryggvasonar, postula Norðmanna. Hugrenningatengslin milli hvannarinnar og tannfjár Þyri væru þá dregin fram til að sýna veraldarhyggju drottningar. En á móti þessari skýringu mælir að óvíst er hvenær jurtin fær þetta latneska nafn; hvort það hefur verið á dögum Odds eða síðar.⁵¹

Sögn Snorra er hins vegar öll veraldleg. Ólafur konungur er ekki að koma frá messu á pálmasunnudag þegar honum er gefin hvönnin. Snorri lætur hann gefa Þyri allan hvannstöngulinn. Heftin sem blossar upp milli þeirra hjóna þegar hún þiggur ekki hvönnina skilst betur sé jafnframt hinni hefðbundnu eggjan haft í huga að jurtin hafi verið ástar- og frjósemistákn. Í þá átt benda gáturnar tvær sem fjallað var um hér að framan. Og í þessum athöfnum persónanna felst ábending höfundarins um að sambúð þeirra hjóna hafi verið ástlítil. Ólafur hafi með gjöfinni brigslað henni um kyndeyfð — og hún svarað fyrir sig með því að bregða honum um hugleysi.

við Mattheus Lobel (1538–1616) sem skrifað hefur lækningabækur og átti heima í Flandur. Hvannarkaflinn í JS 401 4to er heldur ekki ósvipaður því sem segir í lækningabók Henriks Smíths um sama efni.

⁵⁰ Í Englandi og víðar í Evrópu þekktist sú sögn að engill hafi sett hvannarót upp í munninn á mönnum þegar drepsóttir gengu yfir, sbr. t. d. Rosemary Hemphill, *Herbs and spices* (Harmondsworth 1980), 27; sbr. M. Grieve, *A Modern Herbal* (London 1978), 36. Á þýsku heitir jurtin *Heiliggeistwurz*, *Engelwurz* og í grasalækningakveri þýsku frá 16. öld er nafnið skýrt svo: 'Umb seiner fürträffentlichen Krafft und Tugendt willen als wenn der Heilige Geist selber oder die lieben Engel dem menschlichen Geschlechte dies Gewächs und heylsame Wurtzel geoffenbart hetten.' Þessi klausa er tekin upp eftir Bächthold-Stäubli, *Handwörterbuch II*, 840–841.

⁵¹ Sjá um þetta efni Grieve, *A Modern Herbal*, 36.

SUMMARY

In this paper the author describes the use of the herb *angelica* (*Angelica archangelica*) in old Norwegian and Icelandic folklore and popular medicine. The Norwegians and the Lapps used to chew the angelica root and this was perhaps originally done to clean the teeth; this was also known in Germany where angelica root dipped in water or wine was used to clean the mouth and teeth. The root was also put under the tongue of people during epidemics. Angelica was also eaten with milk and whipped milk (*flautir*) both in Norway and Iceland. It was usually cut where it grew wild on mountains. Young Norwegians went collecting it on Saturdays preferably in June before the feast of St. John (the 23rd of June), came back laden on Sundays and sold the herb in front of the church or at the market. It is also known to have been cultivated in gardens in Iceland and Norway in the 18th and 19th centuries; a Old Norse lawbook from as early as the late 13th century mentions angelica gardens. It is not known whether the belief in angelica as a medicine spread from the North to the South but some of the customs known in Norway are also known in Germany, and a Danish herbal from the early 13th century mentions angelica as a magical and medicinal plant. In Norway it has also been known as a fertility symbol.

These customs help to explain an episode in the Sagas of King Óláfr Tryggvason by Oddr Snorrason and Snorri Sturluson, the former more of a hagiographical vita than a biography and originally written in Latin, the latter a part of Snorri's compilation, *Heimskringla*. Oddr tells that one Palm Sunday King Óláfr met a man in the front of the church with a bundle of angelica. He gave the king "this summer fruit" and King Óláfr cut a piece of it and gave it to his queen Þyri, daughter of King Haraldr of Denmark. When she received it she suddenly remembered the properties which her father gave her as *tannfé* (a present given to a child when it got his first tooth) and she wanted Óláfr to reclaim these properties. This episode reveals the old custom of chewing angelica or using it for cleaning teeth. It is also possible that the hagiographer Oddr Snorrason used angelica as a Christian symbol, a heaven-sent token referring to Óláfr's death as a martyr in the battle at Svøldr. In Snorri's version of this story there is no specific day mentioned when King Óláfr got the angelica and it appears that he bought it at the market on a Sunday which corresponds to the customs prevailing in Norway. Snorri has Óláfr give one whole angelica to Þyri who does not accept it but abuses the King for not obtaining her properties. The King became angry. This episode is explained here by Snorri having known the angelica as a symbol of love and fertility and he is showing a loveless marriage.